

Ardhja e
Migjenit
në letërsinë
shqipe

BIBLIOTEKA

854

K 14

Ismail
Kadare

83 (092)
91.983 [prijeri
33.09

ISMAIL KADARE

88
K 14

ISMAIL KADARE

Beliva

ARDHJA E MIGJENIT
NË LETËRSINË SHQIPE

SHTËPIA BOTUESE «8 NËNTORI»
TIRANË 1991

Redaktor: ARSHIN XHEZO

Recensues: NASI LERA
PIRRO MISHA

Piktor: ARDIAN KARAKASHI
Redaktor teknik: PIRRO PANDELI
Korrektore letrare: NINI IHSANI

Kur Millosh Gjergj Nikolla, me pseudonimin Migjeni, djalosh i ri nga Shkodra, i brishtë, elegant dhe serioz (pamje tipike e një pjese të rinisë intelektuale të viteve 30, që pasi kalonin nga libra-ria e qytetit, uleshin në kafene për të diskutuar për problemet ose më saktë mërzinë e kohës), kur Migjeni, pra, nisi të magjepsej nga arti i të shkruarit, letërsia shqipe kishte katërqind vjet që ekzistonte.

Një grumbull i madh shkrimtarësh, poetësh e njerëz të letrave, të mëdhenj e të vegjël, me fat e pa fat, të thjeshtë e të ndërlikuar, kishin lëvruar arën e saj të vështirë e të sertë si vetë trualli i vendit.

Ishte vështirë që në një hapësirë tjetër kaq të ngushtë, të gjeje një larmi kaq të madhe tipash e fytyra letrarësh si në Shqipëri. Murgjër të thjeshtë, që në vetminë e famullive sajoni vjer-

shat apo sonetet e para, dendi të mësuar nëpër sallone evropiane, klerikë savantë, që kishin letërkëmbim me papën, patriotë martirë të rrëzuar nga thika ose helmi, guximtarë të çmendur, që s'e kishin për gjë të gërshetonin artin e të shkruarit me karrierën, të ishin shkrimtarë e njëkohësisht ambasadorë e ministra, poetë lirikë në vendin e tyre e guvernatorë tiranë në tjetër vend, kampionë të lirisë këtu e cenzorë perandorakë atje, përmbysës sundimtarësh e të përmbysur pastaj edhe vetë brutalisht etj., etj.. popullonin këtë galeri të pazakontë.

Këta shkrimtarë me portrete, veshje e fate të çuditshme, kishin ngritur gur pas guri e mur pas muri ngrehinën e letërsisë, atë ngrehinë që në vende të tjera do të mund të quhej tempull, por që në Shqipëri vështirë se mund t'i shkonte ky emër. Më tepër se e tillë, ngrehina e letërsisë shqipe ishte gjysmë tempull, gjysmë kështjellë, gjysmë kullë, gjysmë manastir, e ashpër e spartane, si rrallëkund.

Treqind vjetët e parë të saj (shekujt XVI-XVIII), ajo që mund të quhej «koha e bronzit» përbëhej nga një numër veprash në prozë e në poezi të krijuara kryesisht prej shkrimtarësh klerikë katolikë në shqip e në latinisht. Këta ishin shkrimtarë me kulturë të madhe, që kishin mbaruar fakultetet teologjike në universitetet më të dëgjura të Evropës dhe që nuk e kishin për gjë që veprat e tyre, me atë lehtësi që i botonin në Shqipëri t'i botonin në Romë, në Paris ose në Madrid.

Për të kuptuar se ç'përfaqësonin këto vepra, mjafton të përmendim njërën prej tyre, «Rrethimi i Shkodrës», të shkruar nga Marin Barleti, prift ushtarak në trupat shqiptare që mbrojnë Shkodrën prej turqve në shekullin XV. Kjo kronikë e tmerrshme, ku nuk është harruar asgjë, që nga sasia e gjyleve, që binin çdo ditë mbi kështjellë, te kafshët e sëmura që hidheshin me katapultë për të shkaktuar epidemi, gjer te halucinacionet e mbrojtësve e britmat e sulmuesve, njëra prej të cilave, «Roma! Roma!», tregonte se pas Shkodrës i vinte radha Romës e pastaj gjithë Evropës, ndonëse e botuar më 1504, lexohet me një frymë ende edhe sot. E shkruar në latinisht, për t'i dëshmuar botës mbarë aktin e fundit të tragjedisë së shqiptarëve, ajo është jo vetëm kënga e tyre funebre, por si rrallë vepra të tjera të letërsisë evropiane të kohës, jep tërë ankthim e qytetërimin të krishterë përpara sulmit islamik. Nuk është e rastit që vepra, pas botimit të parë në Venedik, u përkthye e u botua në Bazel të Zvicrës më 1566, në Frankfurt më 1578, e më pas në Paris, në Brest-Litovsk e me radhë në shumë vende të kontinentit.

Midis shkrimtarëve që u shquan në këtë periudhë ishin Pjetër Budi (1566-1622), Frang Bardhi (1606-1643) dhe Pjetër Bogdani (1625-1689), të tre personalitete të mëdha të kulturës shqiptare e të asaj evropiane njëkohësisht. Që ishin të tillë, vërtetohet prej faktit që vepra e tyre ka tërhequr e vazhdon të tërheqë ende sot vëmendjen e studiuesve të Evropës.

Në veprën e tyre të gjerë, përveç motiveve fetare, filozofike e kozmogonike, ka pjesë të freskëta e të fuqishme në formë kronikash e dëshmish për ngjarjet e kohës, letra e relacione dramatike, vjersha e poema nga më të ndryshmet. Midis këtyre të fundit, si perla të hedhura pa kujdes, shkëlqejnë aty-këtu strofa e vargje të një bukuri të rrallë, që ngjajnë edhe më befasuese në atë muzg mesjetar.

Rëndësia e kësaj periudhe të parë e tepër të gjatë të letërsisë shqipe është e jashtëzakonshme. Së pari, ajo përpunoi gjuhën letrare të shqiptarëve, këtë makinë të ndërlikuar që duhej të gatitej për të përballuar mendimin e paqetë, plot fantazma e imazhe tronditëse të një prej popujve më të moçmë të kontinentit, fqinjit më të afërt të grekëve të vjetër, e që për më tepër ndodhej në zi, kohë kur fjala kërkon masë e peshë të veçantë. Së dyti, ajo u siguroi letrave shqipe vazhdimësinë e lidhjes, pra, kordonin ombilikal me kontinentin mëmë: Evropën. Nuk ishte e paktë që treqind e ca vjet pas pushtimit osman, në kohën kur Shqipëria dukej se për jetë të jetëve i kishte kaluar kontinentit aziatik, letërsia e saj vazhdonte të mbetej tërësisht evropiane.

Ndonëse kishte kohë që një pjesë e zotërve shqiptarë, duke u konvertuar në fenë islamike nga kontë e baronë, ishin kthyer në pashallarë, bibliotekat e kështjellave të tyre ishin plot me libra shqip e latinisht. Në to, përveç murgjve e shqiptarëve të krishterë, vinin shpesh shqiptarë

të konvertuar, të cilët sapo hynin në atë univers të mbuluar nga tisi i harresës, rigjenin heronjtë e largët antikë, sibilat, Krishtin, luftërat iliriko-romake, arkivat shqiptaro-venedikase, regjistra e kronika manastiresh, muret e të cilave nxinin tani nga braktisja. I gjenin, pra, të gjitha këto dhe atëherë e ndienin se emrat e tyre të rinj muslimanë, Ibrahim e Abdulla, s'ishin veç një lëvozhgë e hollë, që do të thyhej nga tronditja më e parë.

Në kohët e mëvonshme, e sidomos në vitet e Rilindjes Kombëtare, që u ndikua aq shumë prej Revolucionit Francez, konvertimi i një pjese të shqiptarëve në fenë islamike do të shërbente për të ushqyer tezën se shqiptarët prej natyre ishin afetarë, ngaqë e merrnin fenë jo fort seriozisht, tezë e cila do të shfrytëzohej po aq nga armiqtë më të egër të kombit shqiptar, për të vërtetuar se shqiptarët ishin të paqytetëruar, sa edhe nga studiues mendjelehtë të mëvonshëm, për arsye konformizmi politik.

Në të vërtetë, brigjet shqiptare ishin vendi ku krishtërimi nisi të përhapej qysh në shekullin I, fill pas Romës. Më pas, Shqipëria e hershme mesjetare ishte një nga zonat më të evropianizuara të kontinentit dhe mjafton të hetohen afresket e kohës, altarët dhe ikonat e mrekullueshme të piktorëve të tillë të mëdhenj, si Onufri e Shpataraku, për të ndier se si ngjyrat, motivet e simbolet e krishtërimin, u dendësuan e u përndritën këtu tragjikisht e me një bukuri fatale, pikërisht në prag të duhmës islamike, që po afrohej kob-

shëm, me shenjat e veta, që për të krishterët shqiptarë s'ishin veçse shenjat e satanait. Mjafton të përmendim, gjithashtu, se kryesori ndër dy-tre emrat që diskutohen ende sot për autorësinë e himnit më të famshëm të liturgjisë së krishtere të mbarë botës «Te Deum» (Te Deum laudamos), krijuar në shekullin IV, është peshkopi shqiptar Niketë Dardani.

Nga kjo pikëpamje, shqiptarët nuk ishin as më pak e as më shumë fetarë se sa italianët, që i kishin përballë, se francezët e jugut, se dalmatët në veri, apo grekët në jug të tyre. Veç këtu duhet thënë se trojet shqiptare ishin pikërisht ato ku përplasja e feve, në fillim katolicizmi me ortodoksizmin e pastaj të dyja bashkë me islamizmin, u krye në mënyrën më dramatike. Konvertimi ishte një nga pasojat e kësaj traume.

Si një lëkundje sizmike e vazhdueshme, ai shkaktonte çarje jo vetëm midis qyteteve e katundeve, por shpeshherë edhe brenda një vatre familjare, ku njëri vëlla mbetej i krishterë e tjetri, ai që do të nisej për të bërë karrierë në kryeqytetin e perandorisë, që i detyruar të konvertuhej. Kishte madje të tjerë, «kriptokatolikët», që duke qenë të konvertuar e ruanin fshehtazi fenë e vjetër, madje e quanin të zakonshme të mbanin dy emra dhe të kishin dy tempuj, çka shkaktonte nervozizëm në Vatikan. Duhet shtuar, ndërkaq, se në zonat ku shqiptarët fqinjëronin me sllavët, konvertimi u krye, veç të tjerash, si një ledh mbrojtës kundër dyndjes sllave e rrezikut të përzierjes